

Ναρκισσιμός

Σελίδες 6-17

Κάτια Χαραλαμπάκη, Ψυχίατρος, Συστημική Ψυχοθεραπεύτρια

Εισαγωγή:

Σε σχέση με τη συγγραφή του θέματος «ναρκισσιμός», ένα πρώτο αυτοερώτημα τέθηκε: Άραγε τι είναι αυτό που με ώθησε να ασχοληθώ με τη μελέτη και το γράψιμό του, ποιοι προσωπικοί και συλλογικοί (μαζί κοινωνικοί και ιστορικοί) παράγοντες στον νου και την ψυχή μου ανέδειξαν σε πεδίο πρώτης επιλογής αυτό το θέμα; Και η απάντηση δεν δόθηκε με τη μία. Υπήρξαν πολλές όψεις και θέσεις για να ζωγραφίσουν και να χαρακτηρίσουν το «διότι» στο ερωτώμενο «γιατί».

Κατ' αρχήν, μια πρώτη παρατήρηση είναι ότι η ίδια η έννοια «ναρκισσιμός» προέρχεται από το όνομα του Νάρκισσου, ήρωα αρχαιοελληνικού μύθου, δηλαδή δικού μας προγόνου, που σημαίνει ότι από την καταγωγή της η έννοια ακουμπάει πάνω στον εθνολογικό και προσωπικό μας καμάρι (ήτοι ναρκισσιμό). Και εν ολίγοις, η ιστορία του Νάρκισσου έχει δοθεί ως εξής:

Σύμφωνα με τον Οβίδιο, στο έργο του «Μεταμορφώσεις», ο Νάρκισσος είναι ένας πεντάμορφος νέος, τον οποίο ερωτεύεται η νύμφη Ηχώ (κατά μία άλλη εκδοχή

αδελφή του). Η Ηχώ, επειδή μιλούσε πολύ, είχε τιμωρηθεί από τη θεά Ήρα κι έτσι δεν μπορούσε να ξεκινήσει η ίδια μια συζήτηση αλλά μόνο να επαναλάβει αυτά που είπε κάποιος άλλος. Αισθάνεται έντονο έρωτα για τον έφηβο Νάρκισσο, είναι συγκλονισμένη από την ομορφιά του και τον ακολουθεί παντού. Αλλά μόλις εκείνος αντιλαμβάνεται την παρακολούθηση απορρίπτει την Ηχώ κι εκείνη πεθαίνει, θλιμμένη και μόνη. Αργότερα, η Νέμεσις (θεά της τιμωρίας-εκδίκησης), στρέφει το βέλος εναντίον του Νάρκισσου. Έτσι, όταν κάποια στιγμή εκείνος βρίσκεται μπροστά σε μια ήρεμη λιμνούλα και σκύβει πάνω της για να πιει νερό, βλέπει την αντανάκλαση του εαυτού του και ερωτεύεται τη δική του εικόνα. Αλλά κάθε φορά που φτάνει μέσα στο νερό για να αγκαλιάσει τον εαυτό του, αυτό θρυμματίζεται. Δεν μπορεί να φύγει, αλλά και δεν μπορεί να ικανοποιήσει τις επιθυμίες του. Κι έτσι, όπως η Ηχώ, πεθαίνει από ανικανοποίητο έρωτα. Με τη διαφορά ότι αυτός δεν είναι έρωτας που συνιστά ζευγάρι, αλλά ο μονοσήμαντος έρωτας του εαυτού. Στη θέση εκείνη φύτρωσε το ομώνυμο άνθος, ως σύμβολο της φθοράς και των χθόνιων θεοτήτων.

Ψυχιατρικές προσεγγίσεις

Η ψυχανάλυση, ακολουθώντας τη λογική αυτού του μύθου, έχει ορίσει τη δομή της ναρκισσιστικής προσωπικότητας. Ψυχαναλυτές, π.χ. Modell, θεωρούν ότι ο ναρκισσιστής έχει απορρίψει το πρωταρχικό αντικείμενο, τη μητέρα, διότι αυτή έχει βιωθεί ως έντονα παρεμβατική. Η καταστροφή του μητρικού αντικειμένου είναι η βάση για τη δημιουργία ενός «νόμου του εαυτού». Στη θέση του άλλου, ο εαυτός εγκαθιδρύει τη δική του εικόνα, ως νέο πρωταρχικό αντικείμενο. Και κανένα πρόβλημα, όσο ο ναρκισσιστής απλώς ατενίζει την εικόνα του. Όμως, κάθε προσπάθεια να κάνει επαφή με την εικόνα αυτή έχει ως συνέπεια την καταστροφή της. Ή, αλλιώς, αν κάποιος προσπαθήσει να εντάξει μέσα του έναν εαυτό, ο εαυτός αρνείται, και αυτός ο «κάποιος» (στην περίπτωση του ναρκισσιστή ο ίδιος ο εαυτός του) καταστρέφεται. Πρόκειται για μια αυτοκαταστροφή. Η Ηχώ προσπαθεί να εμπεριέξει τον Νάρκισσο και απορρίπτεται. Ο Νάρκισσος προσπαθεί εμπεριέξει τον ίδιο τον εαυτό του και καταστρέφεται. Και οι δύο πεθαίνουν μέσα από την προσπάθειά τους να εμπεριέξουν τον «άλλο».

Ίσως το πιο σημαντικό χαρακτηριστικό του ναρκισσιστή είναι η αξίωσή του για *θαυμασμό*. Παρόλο που ο ίδιος, σιωπηλά, εξιδανικεύει τον εαυτό του, μπορεί να προβάλλει αυτή τη γεμάτη οίστρο φαντασίωση σε άλλους ανθρώπους ή σε εξιδανικευτικές δραστηριότητες της ζωής του (κι εδώ ερχόμαστε αντιμέτωποι με star-systems, με την πολιτική αλλά και με πολλά βιώματα της κοινωνικής μας καθημερινότητας όπως οι ερωτικο-συζυγικές σχέσεις). Το γεγονός αυτό προσφέρει μια ιδιαίτερη ανταλλακτική αξία, ένα *quid pro quo*. «Εσύ με εξιδανικεύεις» και «Εγώ σε εξιδανικεύω». Έτσι, υπάρχει μια συμφωνία αυτό να εισαχθεί και σε άλλους (συμπατριώτες ή συντρόφους) σε μια, σιωπηλά, εξιδανικευμένη κοινωνία, ναρκισσιστικής κατασκευής. Είναι αυτό που ονομάζεται «ναρκισσιστική σύμβαση». Μια αμοιβαία εξυψωτική προαγωγή. Σε προάγω, σε εξυψώνω, κι εσύ κάνεις το ίδιο για μένα. Αλλά, προσφέρουμε αυτή την εξυπηρέτηση και σε άλλους (εξ' ου και μας ψηφίζουν στις εκάστοτε εκλογές).

Ένα άλλο χαρακτηριστικό του ναρκισσιστή είναι ότι γι' αυτόν το «οπτικό» υπερिσχύει του «λεκτικού» ή του «συμβολικού». Είναι αυτό που λέγεται «*μια εικόνα αξίζει όσο χίλιες λέξεις*» (έκφραση που χρησιμοποιήθηκε το 1911 από τον Fred Barnard, ως σλόγκαν, με σκοπό την προώθηση διαφημίσεων στα τραμ). Και αυτό διότι για τον ναρκισσιστή στόχος είναι να εγκαθιδρυθεί ένας κόσμος των *ιδανικών* και όχι των *ιδεών*. Ο ιδανικός εαυτός ή το ιδανικό αντικείμενο σχετίζονται με την *ισχύ της απεικόνισης*. Κι έτσι, κάποιοι ναρκισσιστές μισούν τη γλώσσα, καθώς αυτή τους ξεχωρίζει από την παντοδυναμία της εικόνας και από τη χρήση του μη-λεκτικού, ως μέσο για τον έλεγχο των άλλων.

Είναι γνωστό, επίσης, ότι τα ιδανικά και η εξιδανίκευση έχουν να κάνουν και με τις φάσεις ζωής. Για παράδειγμα, η εφηβεία είναι κρίσιμη εποχή για την αυτο-εξιδανίκευση ή για το αντίστροφό της, έναν καταστροφικό τρόπο ότι ο εαυτός είναι ξένος, και, επομένως, σαφώς αντίθετος από τον ιδανικό εαυτό. Ο ναρκισσιστής, επίσης, εξιδανικεύει αντικείμενα με στόχο να ζήσει σε έναν κόσμο χωρίς ανθρωπισμό, όπου ο εξιδανικευμένος εαυτός αντικαθιστά τον άλλο, ή ο άλλος χρησιμοποιείται απλώς για την εξιδανίκευση του εαυτού. Η ψυχαναλύτρια και φιλόσοφος Julia Kristeva έχει τονίσει το γεγονός ότι η ναρκισσιστική δομή αρνείται να δει οτιδήποτε πέρα από την αρπαγή των σκόπιμων στόχων. Όταν οι

ναζί εξόντωναν τους Εβραίους προσπαθούσαν να απαλλάξουν τον κόσμο από ανεπιθύμητες πλευρές του εαυτού τους, τις οποίες πρόβαλλαν στους Εβραίους. Η μορφή του *αρνητικού ναρκισσισμού* ορίζει τις τάσεις για ρατσισμό, σεξισμό, γενοκτονία. Οι νέγροι, οι Εβραίοι, οι ομοφυλόφιλοι εμπεριέχουν ανεπιθύμητες πλευρές του ναρκισσιστικού εαυτού, ορίζουν τον άλλον, τον «μη-εαυτό». Και, έτσι, η ύπαρξή τους επιβεβαιώνει την καθαρότητα του «εντός-εαυτού».

Ατομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά

Παρόλα αυτά, ο εσωτερικός κόσμος του ναρκισσιστή παραμένει άδειος, υφίσταται μέσα του η λεγόμενη «ναρκισσιστική κενότητα». Πρόκειται για την έλλειψη εσωτερικής δομής, ως αποτέλεσμα της μη σύμπλεξης με τον αντικειμενικό κόσμο, η οποία αντισταθμίζεται από έναν ιδανικό εαυτό. Αυτή η εσωτερική κενότητα σημαίνει ότι ο εαυτός έχει ελλιπή «γαλούχηση» κι έτσι οδηγείται στη λαιμαργία, στην πλεονεξία, στην απληστία ή, όπως περιέγραψε ο Kernberg, στη βίωση του εαυτού ως ον πεινασμένο και κενό.

Οι συνθήκες αυτές παραπέμπουν στην έννοια της «κακής πίστης» (*mauvaise foi*) που εισήχθη από τον Jean-Paul Sartre και την επεξεργάστηκε η Simone De Beauvoir. Πρόκειται για μια εσφαλμένη αντίληψη, η οποία ταυτίζεται με την αυτό-εξαπάτηση και την ταυτόχρονη εξαπάτηση των άλλων.

Επίσης, σημαντικό θέμα που προκύπτει από αποτελέσματα επιδημιολογικών ερευνών (όπως των Miller 1976, Chodorow 1978, Gilligan 1982, Herman 1983, Jordan and Surray 1986) είναι οι ευμεγέθεις ομοιότητες και διαφορές στις μορφές και εντάσεις του ναρκισσισμού μεταξύ κοινωνικών χαρακτηριστικών, όπως είναι τα γένη (θηλυκό – αρσενικό), η κοινωνική τάξη, η εθνικότητα. Ένα παράδειγμα είναι η εξέλιξη της αμερικάνικης οικογένειας, που η εκβιομηχάνισή της απομάκρυνε τον πατέρα από το σπίτι και μείωσε τον ρόλο του στη συνειδητή ζωή του παιδιού, ενώ, ταυτόχρονα, εμπλούτισε τη ζωή με αξίες όπως *φήμη* και *διασημότητα* και μειονεκτήματα όπως *φόβο του ανταγωνισμού* και *φρίκη του θανάτου*. Όπως έγραψε ο Jules Henry «Υπάρχει ένα συνεχές παιχνίδι μεταξύ κάθε οικογένειας και της ευρύτερης κουλτούρας, όπου η κάθε μια ενισχύει την άλλη». Και συνεχίζει, λέγοντας ότι η αμερικανική «κοινωνικοποίηση» πολλών

οικογενειακών λειτουργιών έχει σοβαρές παθολογικές επιπτώσεις, οι οποίες σε ηπιότερη μορφή εφοδιάζουν τον νέο να ζήσει σε μια κοινωνία που έχει ως κέντρο τις *ηδονές της κατανάλωσης*, κάτι που σε συνολικό κοινωνικό επίπεδο αντανakλά την «*παρακμή του υπερεγώ*» (μορφές της οποίας είναι η μείωση του υπερεγώ αλλά και η ανάπτυξη ενός σκληρού και τιμωρητικού υπερεγώ που εδράζεται σε αρχαϊκές εικόνες γονέων, συγχωνευμένες με μεγαλειώδεις εικόνες του εαυτού).

Πολλές περιγραφές της ναρκισσιστικής προσωπικότητας στην κοινωνία έχουν γίνει από ψυχαναλυτές, φιλοσόφους, ιστορικούς, οι οποίες ενσταλάσσονται τόσο στην ατομικότητα, όσο και στη σχέση του ατόμου με το περιβάλλον. Ο Alexis de Tocqueville έχει περιγράψει το πώς πολλές σύγχρονες κοινωνικές συνθήκες εξασθένησαν τον συνδετικό δεσμό ανάμεσα σε παλιότερες και σύγχρονες γενιές. «Το υφάδι του χρόνου σπάζει κάθε στιγμή και το ίχνος των γενεών σβήνει. Εκείνοι που έφυγαν παλαιότερα, σύντομα λησμονούνται και κανένας δεν έχει ιδέα για κείνους που θα έρθουν μετά: το ενδιαφέρον του ανθρώπου είναι περιορισμένο σ' εκείνους που βρίσκονται πολύ κοντά του». Κι έτσι, παρά τις ψευδαισθήσεις παντοδυναμίας του, ο ναρκισσιστής εξαρτάται από τους άλλους, για να επικυρώσει την αυτοπεποίθησή του μέσω του *θαυμασμού* τους. Για τον ναρκισσιστή ο *κόσμος είναι ένας καθρέφτης*, εξ' ου και του είναι απαραίτητος. Και σε επίπεδο συγγενές με τα παραπάνω, έχουν γίνει πολλές αναφορές, τουτέστιν σε πολιτικές-πολιτισμικές κινήσεις, τάσεις (δεν θα αναφερθώ σε ποιες) που άσκησαν μοιραία έλξη σ' εκείνους που επιδίωκαν να πνίξουν την αίσθηση της προσωπικής αποτυχίας μέσα από τη συλλογική δράση. Αλλά και κάποιες πολιτικές δράσεις συσπειρώνουν εκείνους που επιθυμούν να εκδηλώνουν μπροστά στις μάζες τη φαντασίωση μιας καταστροφικής οργής, μαζί με τη λαχτάρα για φήμη-διασημότητα. Πρόκειται για τη φαντασίωση της ταύτισης με την οργή και την καταστροφικότητα της Ερινύας, Αμαζόνας, Βαλκυρίας. Αλλά, ταυτόχρονα, και η αυθεντική ιδιωτική ζωή τείνει να καταρρεύσει, μετά από την επέλαση πάνω της του δημόσιου πλαισίου. Όσο η κοινωνική ζωή γίνεται πιο πολεμοχαρής και βάρβαρη, τόσο οι προσωπικές σχέσεις (φιλίες, έρωτες, γάμοι) μετατρέπονται, επίσης, σε πεδία μάχης. Ο Erich Fromm θεωρεί τον ναρκισσισμό ως αντίστοιχο του «*ακοινωνικού ατομικισμού*», ο οποίος καταργεί τη συνεργασία, την αδελφική

αγάπη και την αναζήτηση της αφοσίωσης σε κάτι ευρύτερο. Ο δε Christopher Lasch επισημαίνει ότι υπάρχουν συνδέσεις ανάμεσα στον ναρκισσιστικό τύπο προσωπικότητας και σε ορισμένα χαρακτηριστικά πρότυπα της σημερινής κουλτούρας, όπως ο μεγάλος φόβος για τα γηρατειά και τον θάνατο, η αλλαγμένη αίσθηση του χρόνου, η σαγήνευση από τη δημοσιότητα, ο φόβος του ανταγωνισμού, η παρακμή του παιγνιώδους πνεύματος, η επιδείνωση των σχέσεων ανδρών και γυναικών. Και, φυσικά, γίνεται αναφορά στη σύνδεση του παθολογικού ναρκισσισμού με *σύγχρονα κοινωνικά φαινόμενα* που αναγνωρίζονται στην τωρινή πολιτική σκηνή: Διαχείριση των εντυπώσεων που δίνονται στους άλλους, μαζί με έλλειψη ανθρώπινου ενδιαφέροντος και συναισθηματικού empathy για αυτούς, πεινασμένη λύσσα για έντονες εμπειρίες που θα γεμίζουν το εσωτερικό κενό, τρόμος έναντι του γήρατος και του αποχωρισμού από τη ζωή. Κατά τον Otto Kernberg το πιο έντονο και βαθύ πρόβλημα με τον ναρκισσιστή είναι η βίωση του δεύτερου μισού της ζωής του, ήτοι τα γεράματα. Είναι μια συνθήκη που τον τρομοκρατεί, καθώς χάνεται η δυνατότητά του να προκαλέσει τον θαυμασμό, ο οποίος δίνεται στην ομορφιά και στη γοητεία της νιότης. Εξ' ου και στις σύγχρονες κοινωνίες, οι οποίες έχουν χαρακτηριστεί ως κυριαρχούμενες από την «κρίση της τρίτης ηλικίας», ο ναρκισσιστής διαθέτει ως βασικά στοιχεία τη μανία της κινητικότητας, τη λατρεία της «ανάπτυξης» και την ακόρεστη επίφαση της επιτυχίας. Ενδιαφέρον έχουν, επίσης, οι αλλαγές που έχουν επισημάνει ψυχοθεραπευτές σε σχέση με τα συμπτώματα των ασθενών τους. Οι κλασικές νευρώσεις που περιέγραψε ο Freud, παραχώρησαν τη θέση τους σε ναρκισσιστικές διαταραχές προσωπικότητας. Κατά τον Sheldon Bach (1976) «Ήμασταν συνηθισμένοι σε ανθρώπους που έρχονταν με καταπιεστικές παρορμήσεις πλυσίματος των χεριών, φοβίες και οικείες νευρώσεις. Τώρα, βλέπουμε κυρίως ναρκισσιστές».

Αρχές και αξίες, Ιστορία, Κοινωνία, Πολιτική

Έχει ενδιαφέρον, επίσης, η μελέτη (π.χ. από Christopher Lasch) των αλλαγών σε αρχές και αξίες που έχουν επέλθει στις σημερινές κοινωνίες. Παλαιότερα, η δόξα σχετιζόταν με την εκτέλεση αξιόλογων πράξεων, άθλων, που εμπεριέχονταν ως έπη σε «Ιλιάδα» και «Οδύσσεια», στην ιστορία και σε βίους ηρώων. Σήμερα, το πιο

συχνό είναι η *διασημότητα*, μέσα από την εντυπωσιακή εξωτερική εικόνα, που προβάλλεται από Μ.Μ.Ε., περιοδικά, τηλεοπτικούς σταθμούς ή και face-book... Είναι εντυπωσιακό το πόσο η σημερινή *πολιτική* έχει μετατραπεί σε *θέαμα*. Και, μάλιστα, όχι θεατρικό έργο του Σοφοκλή ή του Brecht, αλλά γκροτέσκο κωμωδία ή ιλαροτραγωδία που πλαισιώνεται από δύο άκρα, τον *θαυμασμό* και τον *φθόνο*. Είναι όλα αυτά που βλέπουμε στις καθημερινές ειδήσεις ραδιοφώνου-τηλεόρασης ή σε έντυπα μέσω internet. Ναρκισσιστικές προσωπικότητες αποκτούν όλο και περισσότερο περίοπτες θέσεις στη δημόσια ζωή, βιώνοντας στο έπακρο την επιτυχία και τον επιζητούμενο από το βάθος της ψυχής τους θαυμασμό. Αλλά και ειδήσεις ανθρώπων του «απλού λαού» σχετίζονται πολύ συχνά με φόνους, βιασμούς και λοιπά χαρακτηριστικά που, ωστόσο, ανέκαθεν υπήρχαν, σε κάποιο βαθμό, στον βίο των ανθρώπινων σχέσεων

Και, βέβαια, πολλά γεγονότα εξανθρώπινης θέλησης ή συμπεριφοράς υπεισέρχονται στον ανθρώπινο βίο και τον καθορίζουν, όπως είναι φυσικές καταστροφές (σεισμοί, πυρκαγιές). Τι να περιγράψουμε για την πρόσφατη θεοκατάρατη πυρκαγιά στην Πεντέλη Αττικής, που πυρπόλησε δάση, σπίτια, κήπους, σχολείο, παιδικό σταθμό. Αλλά, και αντίστοιχα οικονομικο-πολιτικά γεγονότα, όπως πόλεμοι (Ουκρανία-Ρωσία, Ισραήλ-Παλαιστίνη) ή προβλήματα εντός χωρών, π.χ. ανεργία, πληθωρισμός, πολιτική αστάθεια. Ή και οικονομική κρίση, κάτι που βίωσε βαριά η χώρα μας την τελευταία δεκαετία. Είναι γεγονότα που αναδύουν μια ατμόσφαιρα ανασφάλειας και εντείνουν τον τρόπο για το απρόβλεπτο, στο άμεσο μέλλον, κακό.

Ενδιαφέρον έχουν, επίσης, αναφορές που έχουν γίνει στην «ηρωολατρεία» και «ναρκισσιστική εξιδανίκευση». Ο επιθετικός στο ποδόσφαιρο γίνεται κέντρο του ενδιαφέροντος των θεατών. Ο εγκληματίας που δολοφονεί μια διασημότητα αποχτά τη λάμψη του θύματός του. Στην περίπτωση αυτή εντάσσεται και ο δολοφόνος του ινδάλματος των εφηβικών μου χρόνων, John Lennon των Beatles. Πρόκειται για τον Mark David Chapman, που το βράδυ της 8^{ης} Δεκεμβρίου 1980, πυροβόλησε και σκότωσε τον Lennon έξω από το σπίτι του, στο κτίριο Dakota της Νέας Υόρκης. Και, μάλιστα, ο δολοφόνος παρέμεινε στον τόπο του εγκλήματος μέχρι την άφιξη της αστυνομίας. Ο Chapman, νωρίτερα την ίδια μέρα, είχε

προσεγγίσει τον Lennon και του είχε αποσπάσει αυτόγραφο. Αργότερα, σε ψυχιάτρους του δικαστηρίου διηγήθηκε πως «κακά πνεύματα» τον οδήγησαν στον φόνο, αλλά, επίσης, είπε κάτι ακόμα πιο σημαντικό: Ότι ένας από τους λόγους που τον ώθησαν στο έγκλημα ήταν η επιθυμία του να προβληθεί, αισθανόμενος ότι μέχρι τότε ήταν ασήμαντος. «..Η λάμψη της δόξας ήταν εκεί, δεν μπορούσα να της αντισταθώ...».

Σύμφωνα με τον Kernberg, ο ναρκισσιστής βλέπει το άτομο που θαυμάζει απλώς «ως μια προέκταση του εαυτού του». Ταυτίζεται με τους «μεγάλους» από φόβο μήπως ο ίδιος θεωρηθεί «μικρός». Περιμένει να λάμψει από το φώς των διάσημων «αστέρων». Αλλά, ταυτόχρονα, συνυπάρχει μέσα του ένα κρυμμένο συναίσθημα φθόνου και μίσους, γιατί το ίνδαλμά του του θυμίζει τη δική του ασημαντότητα. Και μήπως αυτοί οι «μεγάλοι», με τους οποίους θέλει να ταυτιστεί, αλλά ταυτόχρονα φθονεί και μισεί, δεν είναι άλλοι από τον πατέρα ή την μητέρα της/του (για να γυρίσουμε σε Freud, Klein κ.λπ.); Ένα ενδιαφέρον ιστορικό γεγονός, σε σχέση με αυτό, αποτελεί η ιστορία του Σενέκα (Lucius Anneus Seneca) δάσκαλου του Νέρωνα (Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus). Ο Σενέκας υπήρξε επίσημα δάσκαλος του Νέρωνα, και όταν ο Νέρωνας έγινε αυτοκράτορας, ο Σενέκας για μια πενταετία επηρέαζε ενεργά και θετικά τη διακυβέρνησή του. Όμως, στη συνέχεια, ο Νέρωνας επέβαλε ένα τυραννικό καθεστώς κρατικής τρομοκρατίας (για να καταλήξει στην πυρπόληση της Ρώμης) και έκοψε κάθε επικοινωνία με τον Σενέκα, ο οποίος αποσύρθηκε από το πολιτικό προσκήνιο. Ποια ήταν η συνέχεια; Ο Σενέκας κατηγορήθηκε για συμμετοχή σε (αποτυχημένη) συνωμοσία κατά του αυτοκράτορα και με εντολή του Νέρωνα αναγκάστηκε να αυτοκτονήσει κόβοντας τις φλέβες του.

Και, φυσικά, έχει ενδιαφέρον η αναφορά στην Τέχνη και σε τι εκείνη, κατά εποχές, ασπάστηκε και απέδωσε. Από το «κλασικό» δράμα Αισχύλου Σοφοκλή, Ευριπίδη, William Shakespeare, στο «θέατρο του παραλόγου», Eugene Ionesco, Samuel Beckett, Jean Genet, Arthur Adamov και στις μορφές προσωπικότητας, διανθρώπινων σχέσεων και ομάδων που εκφράζουν. Αλλά, το θέμα αυτό είναι μεγάλο, ώστε μπορεί να αποτελέσει μια επόμενη, άξια μελέτης, εργασία που θα συνδέει σε βάθος την τέχνη με την κοινωνιολογία, την ψυχολογία και την πολιτική.

Σε σχέση με την τελευταία (πολιτική), η αναδίφηση στην ιστορία και σε σημεία «σταθμούς» της έχει ιδιαίτερη σημασία ως αναφορά στον ναρκισσισμό, ατομικό και συλλογικό. Έχει ενδιαφέρον η υπενθύμιση των «παράδοξων» της πολιτική ιστορίας, ανά τόπο και ανά καθεστώς. Μερικά απλά παραδείγματα: Οι ΗΠΑ, γενεσιουργός του σύγχρονου καπιταλισμού, υπεύθυνη για ρατσισμό (χρήση Ινδιάνων), ποτοαπαγορεύσεις, πόλεμο Βιετνάμ και τόσα άλλα ιστορικά γεγονότα, είναι το πρώτο (και ίσως το μόνο) στον κόσμο κράτος που οι Πρόεδροί του δεν μπορούν να υπάρξουν πάνω από δύο θητείες, δύο τετραετίες. Και από την άλλη, μεγάλα οράματα της νεολαίας π.χ. Κούβα και Fidel Castro, οι ηγέτες-δημιουργοί έμειναν στον θρόνο για πάντα, μέχρι θανάτου, για να τους διαδεχθούν γιοι και κοντινοί συγγενείς... Και ας μη θυμηθούμε με πόνο την εξέλιξη, στην πράξη, των ιδεών Marx, Engels, Lenin, όταν ο Stalin όχι μόνο έμεινε δια ζωής, αλλά και απ' αυτόν εστάλη «ειδικός» στη Λατινική Αμερική για να δολοφονήσει τον ιδρυτή του κόκκινου στρατού, αλλά μετέπειτα διαφωνούντα, Leon Trotsky. Εύκολα εξάγονται συμπεράσματα για τον ναρκισσισμό που διεισδύει καταστροφικά στη σχέση ατόμων, κοινωνίας και πολιτικών συστημάτων. Και, βέβαια, ο «χρυσός αιώνας» του Περικλή κατέληξε σε θάνατό του ίδιου και του αθηναϊκού λαού από τον λιμό, αλλά αυτό επιστημονικά αποδίδεται στη θεϊκή βούληση του Δία και όχι στον επίγειο ναρκισσισμό.

Αντί επιλόγου

Θα προχωρήσω στην ολοκλήρωση του παρόντος με κάποιες σκέψεις γύρω από τον «υγιή», «φυσιολογικό» και «χρήσιμο» ναρκισσισμό. Και, όπως είναι φυσικό και αναμενόμενο, αυτός αναφέρεται σε ειδικές περιόδους του κύκλου της ανθρώπινης ζωής, όπως είναι τα *γηρατεία*. Πολλές διαφορετικές, έως αντιφατικές, βιολογικο-ψυχολογικο-κοινωνικές απόψεις προσεγγίζουν το θέμα. Είναι χρήσιμο από μια ηλικία και μετά να παίρνουμε σύνταξη; Μήπως η μη-εργασία αχρηστεύει ανθρώπους που θα μπορούσαν ακόμα να είναι δημιουργικοί; Ή, αντίθετα, θα ήταν βαθιά αντι-ανθρώπινο να είναι βουτηγμένοι στη βιοπάλη ασπρομάλληδες και γιαγιούλες; Τι γίνεται με τη συνέχιση στη ζωή των γενεών και τη σχέση μεταξύ τους; Μπορεί οι γονείς να δίνουν στα παιδιά τους την αίσθηση της

συνέχειας των γενεών; Όλα αυτά είναι ερωτήματα που οι απαντήσεις τους, πριν από τη θεωρία, δίνονται από τα ίδια τα βιώματα των ανθρώπων. Τα άτομα που προσκολλώνται απελπισμένα στη νιότη τους, μήπως χάνουν το ενδιαφέρον τους για τους νέους; Το «κίνημα της μακροβιότητας» μήπως εμπεριέχει μια αδιαφορία για τις μέλλουσες γενιές; Μήπως η προσωπική «λατρεία της νιότης» δεν είναι τίποτα περισσότερο από «λατρεία του εαυτού»; Η «τρίτη ηλικία» έχει περιγραφεί ως χρόνος μέσα στον οποίο υπεισέρχονται στοιχεία απώλειας, εξασθένησης, φόβων για το επερχόμενο τέλος. Η «ωκεάνια ευδαιμονία της μήτρας» χάνεται όταν το παιδί γεννιέται (κατά Freud), αλλά ο ωκεανός στον οποίον θα εισέλθει η/ο υπερήλικας, βρίσκεται ως τελικός κίνδυνος προ των πυλών. Και αυτόν τον έχει αντικρύσει από απώλειες συγγενών, φίλων, γνωστών, συναντήσεις σε αποχαιρετισμούς-κηδείες. Οπότε, κάποιες μορφές αναβίωσης ναρκισσιστικών τάσεων μπορεί να λειτουργούν θεραπευτικά. «Είμαι ηθοποιός και θυμάμαι όταν έπαιξα στο έργο “The good father” του Francis Ford Coppola, ενθουσίασα το κοινό». «Ήμουν διευθυντής Τράπεζας και δεν θα ξεχάσω με πόση ευγνωμοσύνη κάποιοι πελάτες μας με ευχαριστούσαν για την οικονομική βοήθεια που, εγώ προσωπικά, τους έδωσα». «Κοιτάζω το σπίτι μας, βλέπω όμορφα έπιπλα, κάποιους εξαιρετους πίνακες και τη νύχτα από το παράθυρο ένα υπέροχο ολόγιομο φεγγάρι». Ανατρέχω με το άλμπουμ στις φωτογραφίες της μάνας μου και του πατέρα μου, στην όμορφη γιαγιά και τον γενναίο παππού μου, αλλά και σε κάποια μωρά στην αγκαλιά μου. Η νοσταλγία γίνεται θεραπευτικό στοιχείο της ζωής μου. Και τους νέους, του δικού μου σογιού αλλά και τους παραέξω, τους δέχομαι να με πλησιάζουν, να μιλάμε, να ανταλλάσσουμε απόψεις για τον ανθρώπινο βίο. Η βιωμένη αλλά και η επερχόμενη απώλεια είναι στοιχεία μάθησης για τη ζωή και, μάλιστα, ενισχύει τη «συνείδηση» περισσότερο από το «υπερεγώ» (κατά Klein). Μαζί με αυτά, ο χρόνος έχει χαρίσει στοιχεία συνύπαρξης με τους άλλους, εξαλείφοντας τον φθόνο και φέρνοντας στην επιφάνεια τη δυνατότητα κρίσης, την αίσθηση της ηθικής ευθύνης, την ευγνωμοσύνη. Και, επομένως, ο ναρκισσισμός αυτός καταλύει, έως και καταστρέφει, την προηγηθείσα παρουσίαση του παθολογικού ναρκισσισμού και των χαρακτηριστικών του.

Όταν ξεραθεί το δάκρυ της μοναξιάς μου, μπορώ να κουνήσω το μαντίλι του «καλώς σας βρήκα» ή του «αντίο», χαμογελώντας...

Βιβλιογραφία

Bollas Christopher (2021): *Three Characters. Narcissistic, Borderline, Manic depressive*. PHOENIX Publishing House.

Λας Κρίστοφερ (1999): Η κουλτούρα του ναρκισσισμού. Μετάφραση Βασίλης Τομανάς, ΝΗΣΙΔΕΣ.

Adler G: The borderline-narcissistic personality disorder continuum. *Am J Psychiatry*, 1981.

Adler G: Psychotherapy of the narcissistic personality disorder patient: two contrasting approaches. *Am J Psychiatry*, 1986.

Erikson EH (1950): *Identity and the Life Cycle: Selected Papers (Psychological Issue Monograph No 1)*. Edited by Erikson EH. New York, International Universities Press, 1959.

Freud S: On narcissism (1914), in *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, Hogarth Press, 1957.

Freud S: Lecture 26 of the introductory lectures: The libido theory and narcissism (1916-1917). *Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, Hogarth Press, 1963.

Kernberg OF: Factors in the psychoanalytic treatment of narcissistic personalities. *J Am Psychoanal Assoc*, 1970.

Kernberg O: *Borderline Conditions and Pathological Narcissism*. New York, Jason Aronson, 1975.

Kernberg O: *Severe personality Disorders*. New Haven, CT, Yale University Press, 1984.

Kernberg Otto F. (2004). *Aggressivity, Narcissism and Self Destructiveness in the Psychotherapeutic Relationship*. Yale University Press, New Haven, and London.

Klein M. (1930): The importance of symbol-formation in the development of the ego, in *Love, Guilt and Reparation and Other Works 1921-1945*, Money-Kyrle R. New York Free Press, 1984.

Klein M. (1937): Love, guilt, and reparation, in *Love, Guilt and Reparation and Other Works 1921-1945*, Vol 1 (The Writers of Melanie Klein Ser). Money-Kyrle, New York, Free Press, 1984.

Klein M. (1957): Envy and gratitude, in *Envy and gratitude and Other Works 1946-1963*. Money-Kyrle R. New York, Free Press, 1984.

Kohut H. (1966). Forms and transformation of narcissism. *J Am Psychoanal Assoc*.

Kohut H. (1968). The psychoanalytic treatment of narcissistic personality disorders. *Psychoanal Study Child*.

Kohut H. (1971). *The Analysis of the Self: A Systematic Approach to the Psychoanalytic Treatment of the Narcissistic Personality Disorder*. New York, International Universities Press.

Ornstein PH (1974). On narcissism beyond the introduction, highlights of Heinz Kohut's contributions to the psychoanalytic treatment of narcissistic personality disorders. The Annual of Psychoanalysis, vol 2, New York, International Universities Press.

Placun Eric M. (1990). New Perspectives on Narcissism. American Psychiatric Press, Inc.